

Magyari Nándor László

Közelítések a romániai magyar szociológia mai helyzetéhez

Korai számvetésre vállalkozott a Sapientia Tudományos Programok Intézete, legalábbis ami a társadalom-tudományos kutatások eredményeinek kiértékelését illeti¹.

A tudománytörténetet ígérő kötet megfelelő fejezetében *Roth Endre* a szociológiának sem kognitív, elméleti megalapozását nem vázolja, sem pedig empirikus tudományként nem határolja körül. Így a (szociológiai) kutatás definíciója is elmarad. Az a formális megkötés, melyet *Roth Endre* alkalmaz – tudniillik, hogy csak azt tekinti említésre méltó szociológiai kutatásnak, ami utóbb könyv formában megjelent, és nem reflektál kutatásjelentésekre, tanulmányokra, negligálva fontos fejleményeket – tarthatatlan. Egyfelől, mert többek között a társadalomtudományos kutatások finanszírozásának logikája következtében a kutatás finalitása nem mindig a könyv-írás. A gyakorlatban a tanulmányt „megrendelő” nem egyszer kutatásjelentést vár és esetleg nem is támogatja a feltétlen nyilvánosságot, vagy részleges és késleltetett nyilvánosságra hozatalt kér. Ez összefügg általában a kutatás-közlés dinamikájával: nem ritkán csak hosszú évekkel egy-egy kutatás befejezését követően lesz könyv az eredményekből. Ezért a kilencvenes évek második felében-végén végzett empirikus kutatások és vizsgálatok eredményeit még csak ezután foglalják kötetbe a kutatók. Másfelől egy-egy tanulmány (vagy bevezető írás, rövid elemzés, sőt kommentár, stb.) mögött, komoly kutatás és empirikus tapasztalat áll. Nem ritka az sem, amikor tanulmányok döntő befolyást gyakorolnak a tudomány alakulására anélkül, hogy feltétlen hosszú könyvbeli kifejtés követné a rövid írást, beszámolót. Három eset jut az eszembe, az egyik *Clifford Geertz* híres tanulmánya a balinéziai szigeteken végzett kutatásainak foglalata, melyben – legalábbis a kulturális antropológiában – mérföldkövet jelentő „sűrű leírás” fogalmát elméletileg definiálja, bemutatva ugyanakkor alkalmazását, módszertani jelentőségét (Geertz, 1994, 170-200). Másik példa egy korszakalkotó tanulmányra *Fredrick Barth* eredeti bevezető írása az *Ethnic Groups and Boundaries* című kötethez, melyben az etnikai kérdés tanulmányozásának új keretét vázolja, a határok fontosságának kifejtésével, olyan utat mutat, mely aztán meghatározza a szociológiai, etnográfiai kutatásokat a múlt század második felében. *Barth* immár kétszer tér vissza – árnyalva, némiképp módosítva eredeti álláspontját – a kérdésre de mindmáig a szakirodalom egyik legtöbbet idézett tanulmányát jegyezte már eredeti bevezetőjében (Barth, 1969, 9-39). Utolsó példám talán közelebb áll hozzánk, hiszen *Mikó Imre* ugyancsak hosszú évtizedekre meghatározó jelentőségű tanulmánya az „Erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés”, (Mikó, 1998), mely meghatározza (legalábbis) a két világháború közti szociológiai érdeklődést Erdélyben, és mely hagyományhoz sokan szeretnének visszatérni a '89-es változást követően.

1. Tánczos Vilmos, Tőkés Gyöngyvér (szerk, 2002) Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről, I-II.kötet, Kolozsvár: Scientia Kiadó

Félrevezető lehet a „kötet-centrikus” társadalom-tudomány értelmezés azért is, mert miközben empirikus kutatások garmadája, sőt „iskola-kezdemények” értékelése, kimarad az elemzésből-értelmezésből, az idézet tanulmányban olyan kötetek jelzik a „szociológia útját”, melyek semmiféle jelentőséggel nem bírnak a diszciplína alakulását illetően. Két, legalábbis a kognitív elképzelések és a személyes igények szintjén *tudományos* műhely működött a ’80-as években, melyek társadalomtudományos (szociológiai, kulturális antropológiai és politológiai) kutatásokat végeztek, részben empirikus módszerekkel. Az egyik a sepsiszentgyörgyi episztemológiai műhely, a másik a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, melyekről szó nem esik az előzmények elemzésekor, holott mindkettő tevékenysége átnyúlik a kilencvenes évekre és napjainkra is.

Ezzel szemben felértékelődik egy – szintén 89 előtről datált – kötet, melynek kevés köze van a szociológiai kutatáshoz. A szociológia, legalábbis Durkheim óta, nem elégszik meg az introspekcióval felszínre hozható, érzelmeken és benyomásokon, belső vívódásokon alapuló ismeretek feldolgozásával, leírásával. Ezen szubjektív tartalmaknak a társadalomra való rávetítése inkább irodalmi teljesítmény-, mintsem tudományos megvalósítás-számba megy. Ilyenszerű kísérletnek tekinthető *Balázs Sándor* írása (1995), mely távol áll a társadalom-rajztól, de még proto-elméletként sem jöhet számításba, hiszen igen alacsony szinten kontextualizált – csupán saját „megélt tapasztalatára” hagyatkozik, mely automatikusan nem válik tudományos szüzsévé –, ugyanakkor, utalás-rendszer hiányában, sehogyan sem illeszthető valamely szociológiai hagyományhoz, értelmezhetetlen a társadalomtudomány nyelvén. Legjobb esetben egyetlen társadalmi érvényű tény dokumentál: a nemzeti elnyomás fölött érzett jogos kiábrándulást, elkeseredést. Semmit nem mond a *szociológia* nyelvén ezen elnyomás természetéről. A szöveg sem a szociológia nézőpontjából, sem pedig a csoportlélektan szemszögéből nem értelmezhető, az olvasó gyanúja, hogy benne összekeveredik a szerző saját értelmiségi létfeltételei fölött érzett keserűsége a valóságos elnyomatás átpszichologizált interpretációjával. *Balázs* saját (kommunista, tehát elkötelezett) küldetéstudata elvesztése feletti bánatát önti ki, megújulásra való képtelenségét összenemzet(iség)i ügyként prezentálja, szépírói tehetség hiányában, egyfajta népi szociológia nyelvén előadva. Ezzel inkább az anti-szociológia irodalmát szemlélteti, azt az esszéizmust, vagy (dogmatizmusától alig szabadult) társadalom-filozófiát műveli, mely nem folytatódik szociológiai igényű kutatásban és szövegekben: a rendszer elmúlásával kifulladás.

Ami egy eklektikusan összeválogatott kutatásról írt meta-narratívából megmarad az, egyéni opciókat, – de érzékelhetően – inkább szorongásokat, kényszerválasztásokat, manőverezéseket takar. A bizonytalanság forrása a múltbeli szerepek és „eredmények” radikális újraértékelésének megkerülésére tett kísérlet.

Egy szűk évtized aligha nyújt elegendő távlatot, hogy felmérhessük az újraindult diszciplínák teljesítményeit. Minden esetre érdemes – a teljesség igénye nélkül – reflektálni a területre, annál is inkább, mert minden összefoglaló és értékelő kísérlet egyfelől hiányos és behatárolt, ezért komplementer a többiekhez képest, másfelől mert a társadalomtudományok, legalábbis az önreflexió és saját eredményeiknek időről-időre történő újraértékelése által halad. Ideje tehát – ebben az értelemben – nekivágni a társadalomtudományos kutatások és eredmények múlt század végi új század eleji történetét rekonstruálni.

Kisebbségi helyzetünk, sajátos habitusunk egy etnikailag heterogén környezetben, mintegy arra ösztönöz, hogy elhiggyük, sőt úton-útfélen hangsúlyozzuk a mi „kis világunk” – romániai- vagy erdélyi magyar közösségünk: különös világ. Így aztán automatizmusként aggatjuk a

dolgokra a romániai, erdélyi magyar jelzőt. Hajlamosak vagyunk mindenben azt látni, hogy minden esetben van egy ilyen jelzővel ellátható megfelelője.

A tudományok és tudományos kutatás terén, akárcsak a szociológia esetében is úgy tűnik elfogadottá vált, hogy a nyelv különössé teszi az amúgy egyetemességre törekvő diszciplínákat is. Azt mondhatnám természetesen kötelezik el magukat az előttem elemzők amellet az elmélet mellett, melyet a szakirodalom Sapir-Worf hipotézisként ismer. Ennek lényege, amint az egyik névadó amerikai nyelvész írja, hogy: „a valóság tudattalanul is, nagymértékben a csoportok nyelvi szokásaira épül. Két nyelv soha nem lehet eléggé hasonló ahhoz, hogy azt mondhassuk ugyanazon társadalmi valóságot fejezik ki. A világ amelyben a különböző társadalmak élnek különböző világok, nem mindig ugyanazon világ, melyhez különböző címkéket csatolunk... Mi azért látunk, hallunk és más módon, általában tapasztalunk ahogyan tesszük, mert a közösségünk nyelvi szokásai, a választható interpretációk közül éppen ezekre hajlamossá tesznek (predispose)” (Sapir, 1958,69). Igen gyakran nem csak erről van szó, hiszen ehhez a – minde- nek előtt nyelvi – különbözőséghez értéktételeket fűzünk (lásd. Nemrég még a „kisebbség méltósága” volt hivatott ezt kifejezni), vagy „a marginalitás mítoszait” szőjük köréje. Nem céлом sem bemutatni sem bírálni ezen eljárásokat csak előre bocsátani, hogy a szociológia vonatkoz- sában is működik ez az általánosan alkalmazott eljárás és jön létre (legalábbis beszélünk róla) az erdélyi magyar szociológia és kutatás. Mérsékelt worfianusként azt gondolom kézenfekvő fel- tételezni, hogy a nyelvi, kulturális és szociális környezet befolyásolja a társadalomtudományos megismerést, azokat az interpretációkat, melyeket egy autochton társadalomtudomány (szocio- lógia) megalkothat.

Meglepő, hogy az erdélyi magyar tudományosságot számba vevő írások szerzői ebben a két kö- tetben milyen keveset foglalkoztak azzal az alapvető jelentőségű kérdéssel, hogy van-e romániai (erdélyi) magyar tudományosság (kutatás) és ha igen, akkor mi fán terem az? Hol aszerint hatá- rozzák meg a romániai (erdélyi) magyar tudományosságot, hogy „a kutatók valamely nemzethez tartoznak”, „a kutatásnak vannak nemzeti vonatkozásai”, még hogyha a tudomány maga „nem- zetközi” is (Kása, Kolumbán, 2002:9). Máshol pedig a téma adja a tudomány erdélyi magyar jellegét: „erdélyi témákkal foglalkoznak” (Péntek, 2002:15). Egy két megjegyzés utal a problé- mára és aztán mindenki, mint magától-értetődőséget teszi ad acta a dolgot, halad a leírással, a lel- tár készítéssel tovább. Számomra úgy tűnik viszont, hogy nemcsak a (társadalom)tudományok identitásának, habitusának és társadalmi státusának fölöttébb problematikus kérdéskörét kell megvizsgálnunk és valamiféle kompromisszumos körülhatárolását adnunk ahhoz, hogy érdem- ben elemezhesük, például a „romániai magyar szociológiai kutatás” utolsó évtizedét, hanem arra is reflektálnunk kell: „mitől és hogyan lesz nemzeti, majd nemzetiségi” valamely adott tu- dományág? Ez persze azzal a kockázattal is jár, hogy esetleg arra a következtetésre jutunk, hogy márpedig romániai (erdélyi) magyar tudományosság és ergo kutatás, nincs is, vannak magya- rul gondolkodó és író szerzők, vannak magyar nyelven megjelent kiadványok, jelentések, (főleg persze: „elvont bölcséleti megközelítések”, esszéizáló diskurzusok”, „moralizáló-szociologizáló beszédmód”, (Bakk és mtsai, 2002:397) és szövegek, de vajon elegendő-e ez ahhoz, hogy önál- ló tudományosságról és kutatásról beszéljünk? Egyáltalán van-e nemzetisége, nyelve, közösségi identitása a (poszt)modern (társadalom)tudományoknak, s ha igen, akkor mit kezdjünk vele? Másik oldalról – a tudományok társadalmi funkciója felől közelítve – azt kell kérdeznünk, van-e romániai (erdélyi) magyar társadalom, mely értelmessé tenné egy az igényeit kielégítő tudomá- nyosság létrejöttét, fennmaradását? (civil társadalom-állam, KAM). Léteznek-e kisebbségi társa-

dalmunkban, olyan strukturált, intézményesült igények és elvárások (politikum, nyilvánosság, oktatás, gazdaság, stb.), mely érdekelt és képes tudományos kutatások eredményeit feldolgozni, terveibe beszámítani, feldolgozni, alkalmazni, stb.? Egyáltalán mekkora „szabadság-fokozattal”, miféle autonómiával kell(ene) rendelkezzen egy társadalom, hogy saját tudományosságot legyen képes kialakítani és fenntartani? Kérdések, melyek megválaszolása, további kérdésekhez vezetnek olyanokhoz, mint (most már szociológián belül maradva): Mi a szociológia és milyen funkciói fontosak manapság? Mit ér a szociológia, ha magyar, s főként, ha romániai magyar? Hogyan viszonyul(hat) a romániai magyar szociológia és kutatás a románhoz? Milyen hagyományai vannak a romániai magyar szociológiának? Mit tett, merre haladt, hogyan intézményesült a romániai magyar szociológia a kilencvenes években? Merre tart a XXI. század elején?

Amikor e kérdéseket feszegetem nyilvánvaló: írásom nem kultúrtörténeti próbálkozás, hanem episztemológiai igényű. Ez azt jelenti, hogy problémákat és azok kutatása kapcsán keletkezett eredményeket, irányokat és érdeklődési területeket és elméleti vonulatokat faggatok azért, hogy tudomány-történeti szempontból (tehát gyakorlati haszonnal járó!) érvényes válaszokat fogalmazhassak meg. Nem ígérhetem, hogy mindezen kérdésekre végleges (netán tudományos) válaszokkal szolgálhatok, de azt hiszem megkerülhetetlenségük okán, foglalkoznom kell mindezekkel ahhoz, hogy saját szempontjaimmal kiegészíthessem a szociológiai kutatásokról, már megjelent és megjelenés előtt álló írásokat. Célom, hogy felvázoljam azt az erőteret, melyben a romániai magyar szociológia, amennyiben létező entitásként tételezzük, illetve amennyiben egy ilyen projekció életképesnek bizonyul a jövőben, milyen politikai/hatalmi, kulturális és gazdasági/társadalmi erőterben létezhet, illetve fejlődhet ki. Ez a környezet – nagyban és egészében – körülírja nemcsak a távlatokat, de a tradícióhoz való viszonyulás attitűdjeit is. Azt, hogy mi az amit hasznosít, illetve elfelejt vagy újra felfedez a jövő, a múlttal kapcsolatban, de azt is, hogy milyen az örökség, azaz „nehéz” vagy éppenséggel túlságosan is „könnyű”, amit ránk hagyományoztak és amit előzményként elfogadnunk kell(ene). A hagyomány kritikájának önreflexivitása abban rejlik, hogy belássuk: a tradícióhoz való viszonyulás, a tudás archeológiájának foucault-i értelmében, szintén társadalmi-kulturális elvárásokhoz, szűkebb értelemben hatalmi viszonyokhoz és diskurzusokhoz kapcsolódik. Ilyen kontextusban a szociológia „könnyű öröksége”, meglehetősen hátránynak tűnik, a valóságban – éppen mert a hagyomány „kötelező ereje” gyenge – nagyon különböző alternatívákat, paradigmákat, távlatokat, tesz lehetővé.

Ki tagadná, hogy a társadalomtudományos kutatás állapota, helyzete szorosan összefügg e tudományok elméleti fejlődésével, éppen úgy mint azokkal a módszertani és technikai eszközökkel/lehetőségekkel, melyek megváltoztatják a kutatás menetét (vö. a számítógépes adat és információ feldolgozás és az empirikus szociológia vagy pszichológia alakulásának szoros összekapcsoltságát). A tudományok fejlődése aztán – szinte közhelyszerűen ismételtetett, de komolyan nem vett –, igen szorosan összefüggenek a társadalmak és kultúrák történeti alakulásával. Elméletek, módszerek és főként kutatási témák felejtődnek el, és újak adódnak e változások kapcsán. Nemcsak nyugaton vagy nálunk divatos szüzsékre, mint amilyen régióinkban a manapság már hova tovább megunt és bíralt, gyakran erősen felszínes, nyugati, úgynevezett tranzitológiára (Tőkés, 1998), vagy a 2001-es AEÁ-beli támadások kapcsán divatba jött terrorizmus-kutatásokra és értelmezésekre gondolok (Fuller, 2001, 2002), melyek új fogalomrendszert követelnek a jelenség kutatásának hatékonyabbá tétele érdekében. De ugyanilyen divatkövetők a nálunk igen elterjedt nacionalizmusról szóló ál-kutatások – melyek ráadásul igen leszűkítő mó-

don hol fatalizmusként ható történelmi előzményekből, hol balkáni „kulturális univerzálékból”, hol egyenesen nemzeti karakterológiából „vezetik le” a „jó” és a „rossz” nacionalizmusokat, (ennek bírálatát lásd. Roth, 1999:77-79). Nem ezekre gondolok, hanem lényeges és ma aktuális kutatási témákra – és különösen összefüggésekre –, melyeket tegnap még megnevezni sem tudtunk volna. Ezért sem foghatunk neki egy széles tudományterületen belül elért kutatási eredmények méltatásába, az illető terület alakulásának szélesebb körű feltérképezése nélkül; még inkább nem foghatunk ebbe, mert interdiszciplináris eljárásokról van szó minden valamirevaló társadalomtudományos kutatás esetében. A társadalomtudományokat par excellence az jellemzi, hogy a saját történetükre való folyamatos reflexiók kemény magvát (hard core) képezik magának a tudománynak, e nélkül egyetlen valamirevaló kutatást sem indíthatunk vagy egyetlen tanulmányt sem írhatunk. Hacsak nem felsorolni akarnánk, a nálunk elvégzett kutatásokat és – mint mennyiségileg fontos, de minőségét tekintve közömbös anyagot –, kutatás taxonómiai felsorolást közzé tenni, reflektálnunk kell a tágabb kontextusra, tudományaink állapotára. Sem értékelő kritériumokat, sem megfelelő analitikus fogalmakat nem meríthetünk máshonnan csakis az elméleti és metodológiai szakirodalom és teljesítmények dinamikusan értelmezett eredményeiből.

Túl hosszú ideig működött nálunk az a jó szovjet mentalitás, mely a tudományos kutatást és az elméletalkotást, valamint az oktatást szétválasztva, gyakorlatilag a kutatást száműzve-megszüntetve herélte ki a valódi társadalomtudományt, és (felügyelet mellett!) szorgalmazta a militáns társadalomtudományt ahhoz, hogy mély és eddig feldolgozatlan nyomokat ne hagyott volna a kutatás mai állapotán. Igencsak megfélekedtek kutatók és tanítók, a tudományos elmélet-módszertan-kutatás összekapcsoltságáról. Persze nemcsak nálunk, hanem máshol is előfordulnak hasonló diszfunkciók. Jellemző és fontos, amit erről *Gerhard Lenski* ír egy viszonylag friss tanulmányában: „Úgy tűnik a szociológia-elméleti előadások rendszerint az exegézisre és/vagy szöveg-kritikára helyezik a hangsúlyt, inkább mint az elméletnek a kutatásban játszott fontosságára. Ebben a vonatkozásban aztán a szociológia-elmélet oktatása jobban hasonlít a teológiai oktatásra vagy bibliai tanulmányokra, mint a természettudományok alapszintű oktatására.” (Lenski, 1988: 165). Még fontosabb annak tudatosítása, hogy az elmélet azért a társadalomtudományok „lelke”, mert nemcsak leképezi (magyarázza és/vagy értelmezi) a társadalmi valóságot, hanem, mint *Jeffrey C. Alexander* általános szociológia elméleti előadásainak bevezetőjében írja (1996:11) „voltaképpen az elméletek strukturálják azt a valóságot – a „tényeket” –, amelyeket a tudósok kutatnak”. Az egyik – bár elméletinek tűnő – mégis igen fontos gyakorlati következményekkel járó funkciója a társadalomtudományoknak éppen a valóság strukturálásának igényes módja, a társadalomról való tudásunk (nyilvános) megjelenítése, az ismeretek naprakésszé tétele és karbantartása.

A szociológia a világlátás sajátos perspektívája, mely azért lehetséges, mert –mint *Peter Berger* írja – a társadalomban „a dolgok nem azok amiknek látszanak” (1963:23), ez azzal függ össze, amit a *szociológia tárgyának* nevezhetnénk a szó legtágabb értelmében: a társadalom természetével. Ez ugyanis igen sokrétű és sokféleképpen értelmezhető valóság, melyet csak egy igen komplex tudományos készlettel lehet vizsgálni és nem egy, hanem egy egész sor diszciplínára kell bízni megismerését. A másik eleme a szociológiai perspektívának, hogy minden szociológiai kérdésfelvetés egyben szemléleti, illetve módszertani kérdés is. *Arról van szó, hogy azt, hogy milyennek találom a társadalmat annak (is) függvénye, hogy hogyan vizsgálom a társadalmat?*

Nos, itt ismét a klasszikusokra hagyatkozva *C. Wright Mills* (1959) nézőpontja lehet mérvadó, aki arról beszél, hogy – mi szociológusok, szemben a köznapi emberekkel – képesek vagyunk egyéni élettörténéseinket egy sokkal átfogóbb történeti, kulturális, társadalmi perspektívából szemlélni. Függetlenül, hogy mennyiben vagyunk érdekeltek egy helyzetben képesek vagyunk azt sokkal szélesebb körű, makro-szintű erők következményének tekinteni, felülemelkedve a köznapi értelmezéseken. Ezt ismét csak tömören fogalmazza újra *Peter Berger*, amikor azt mondja, hogy mi szociológusok „ az általánosat keressük a sajátosban” (Berger, 1963:23). Valójában persze a dolog ennél bonyolultabb, hiszen nemcsak az általánosat vagyunk képesek meglátni a sajátosban, a különöset az egyediben, hanem az egyéni szerepét is az általános létrejöttében, alakulásában.

Hosszas vita (ha ugyan valóban annak kell tekinteni) folyt a *Replika* (lásd. *Replika*, 1996, 23-24) hasábjain arról, hogy „minek a szociológiatörténet?” de arról is hogy milyen a szociológia, különösen ha magyar? A válaszok sok szempontból arról is szóltak, hogy általában milyen a szociológia ma, és, hogy a nemzeti szociológiák merre is tartanak. Bevallom összevetve az ott elhangzottakat *Csepeli György*, *Örkény Antal* és *Kim Lane Schepelle* (1996, vö. 1997a, 1997b) vitaindítójával a Kelet európai társadalomtudományos kutatás nyugati gyarmatosításának kérdésével, kísért a felvetés: *lehetséges-e ezek után romániai magyar szociológiát művelni?* Ha azt válaszolnánk, hogy egyszerűen ilyen meg olyan okokból *nem* (s utalhatnánk globalizációra, de a kisebbségi helyzet visszasságaira vagy akár anyagi természetű dolgokra stb.), akkor még könnyen megúsznánk. Nehéz akkor lenne, ha válaszuk pozitív és ezután ki kellene fejtenünk, hogy hogyan és miért? Az egyszerűbb válasz persze meghátrálásként is felfogható (*Csepeli György* nyilatkozik a következőképpen erről: „A szociológiának nincs különleges magyarországi funkciója. Mint minden modern társadalomban, a szociológiának Magyarországon is az a dolga, hogy a társadalomra vonatkozó elméleti és empirikus tudást karbantartsa és fejlessze. Erre részint gyakorlati, részint mentálhigiénés szempontból van szükség. A gyakorlati aspektus a társadalomszervezéssel, a társadalom és politika, társadalom és gazdaság kapcsolataival függ össze. A másik aspektus pedig a társadalomról való gondolkodás racionális, *Weber* kifejezésével élve varázstalanított módjával függ össze. Hogy kevesebb legyen a homály és dagály, ebben segíthet a szociológia, valamint a hozzá kapcsolódó többi társadalomtudomány”).

A szociológiát szinte minden esetben a modern társadalmak kialakulásához kapcsolják az elemzők, eszerint maga a tudományág azokhoz a társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai, stb. folyamatokhoz kapcsolódik, melyek a modern kort jellemzik. Figyelemre méltó megjegyzést tesz ezzel kapcsolatban *Raymond Aron*, aki a modernitást azzal jellemzi, hogy a változások-átalakulások sebessége példátlanul megnő, s e felgyorsuláshoz kapcsolódik a szociológia iránti igény, jön létre a szociológia modern tudománya. A modern társadalmak esetében – állítja – „a változás, mint a társadalom lényege, tulajdonképpen természete tudatosul”, nem utolsó sorban a társadalomismeret, a szociológia segítségével (Aron, 1987:8).

Nehéz egy újabb választ fogalmazni e kérdésre azért is, mert egyfelől igen sokféle válasz született már erre és ezek jó része valóban érvényes, ha a küldetést a funkciókkal azonosítjuk, akkor mindjárt beszélhetünk, kognitív (tudományos megismerés-termelő), formatív (nevelői és szemléletalakító diszciplína), de akár politikai küldetésről is. Nehéz viszont általában megfogalmazni, hogy története folyamán milyen küldetések domináltak a szociológiát. Azért sem könnyű felvázolni ezt, mert mint *Peter Berger* „Facing up to Modernity” című kötetének előszavában

írja, a modern szociológia – ha társadalmi funkciói felől közelítünk – erősen ambivalens önmagában is. Lehet például „felszabadító”, azaz liberális, mindenestől progresszív (liberating science) és ugyanakkor „konzervatív”. Miért? Először felszabadító, illetve progresszív, mert mindig a kisebbségek, az elnyomottak, a diszkrimináltak és marginalizáltak oldalán áll (legalábbis az Egyesült Államokban ez történt/történik), támogatja a változtatni akarók mozgalmait (ma már nemcsak a faji-, vagy etnikai kisebbségeket, de a nőket, a szexuális kisebbségeket, a hátrányos helyzetűeket, betegeket, öregeket, szegényeket, stb.). Másodszor „konzervatív” abban az értelemben, hogy a társadalmi intézmények kontinuitását igen fontosnak tételezi, megmutatja nemcsak a változás, hanem az állandóság fontosságát is a társadalom szempontjából (intézmények, szerepek, hagyományok, stb.).

Ez utóbbi vonatkozás módosulni látszik: A jelenlegi szociológia kulcsszavai az *ambivalencia*, és/vagy *kontingencia*, valamint az *önreflexivitás*. A szkepticizmus azzal kapcsolatban, hogy a világ „ahogyan van” állandó és egyben az egyre erősebb meggyőződés, hogy minden megváltoztatható, rekonstruálható, hogy a status quo törekeny és erősen változó. És az *önreflexivitás*, annak az állandó újrafogalmazása, hogy mit is jelentenek saját paradigmái, milyen kritikai elemzés tárhatja fel azokat az eddig rejtett összefüggéseket, melyek az önvizsgálat eredményeként megfelelőbb értelmezéseket, vagy egészen új interpretációkat hozhatnak. Ez csak részben függ össze a diszciplína társadalmi szerepvállalásaival, azzal, hogy egy modern tudomány (a modernizmus folyamatainak vizsgálata az „alapító atyák” munkásságának nagy részét teszi ki), mit kezdjen magával egy posztmodern világban, mely világ ráadásul csak helyel-közzel valóban posztmodern (itt a kifejezést az eredeti lyotard-i értelemben használom, elfogadva, hogy ez társadalmi szempontból szinte szinonim a poszt-indusztriális, kommunikációs társadalmakkal). *Anthony Giddens* – jegyzi meg – ennek fontosságáról, hogy a modern társadalmak kialakításában és „karbantartásában” is fontos szerepet tölt be: „A szociológia és szélesebb értelemben fel-fogott társadalom-tudományok, a modern társadalmak intézményes önreflexiójának inherens elemei... És nemcsak az akadémiai tanulmányok, hanem mindenféle tankönyvek, kézikönyvek, terapeutikus munkák és ön-segítő felmérések hozzájárulnak a modernitásra való reflexióhoz.” (Giddens, 1991:2). Mindezek fölött a diszciplína immanens episztemológiai és módszertani tételeit is az ambivalencia, az örökös kétely jellemzi. Fontos szempont az is, hogy a szociológia, különösen annak jelenlegi ön-reflexív változatai, nemcsak saját magukra, hanem a társadalom egészére, mint olyanra és mint annak részterületeire folyamatosan reflektálnak.

A szociológia módszertani kételyeiről egy igen tanulságos és logikailag áttekinthetően felépített tanulmányra szeretnék e helyen utalni. Ez *Raymond Boudon*, (1988) írása, melynek üzenete – véleményem szerint – nagyon sokat közöl a szociológia episztemológia kérdéseiről és módszertani „állapotáról”.

Raymond Boudon érvelését a sokféle szociológiai paradigmák jelentőségéről, mindenekelőtt szociológia-történeti tálalásban adja elő. Érvelése akörül forog, hogy világossá tegye: a szociológia soha nem lesz *Thomas Kuhn*-féle tudomány, mert a) nem lesz egyparadigmájú, és b) mert nem teljesíti azt a kuhni elvárást sem, hogy a paradigmák fejlődése egy lineáris történeti folyamat (vö. Magyari, 1987). Máshol arról ír a szerzőnk, hogy a sokféleség, mely eredetileg az alapító atyák elméleteinek sokféleségéből ered, tovább fokozódott a XX. században, elsősorban a módszertani újítások és az új kutatási technikáknak köszönhetően, de azért is, mert a társadalmaknak olyan területei alakultak ki, illetve kerültek előtérbe, melyek új típusú kutatásokat követeltek. Tovább folyik a leíró és magyarázó irányzatok versengése, de az is világos, hogy van

egyféle komplementaritás is a két alapvető módszertani alapállás, mint ahogy a kvalitatív és kvantitatív kutatások között is van. Fontos itt kiemelni, hogy Boudon a sokféleséget, a többféle paradigma egyidejű jelenlétét társadalomtudományos életünkben *értéknek* és nem krízist jelző szimptomának gondolja. Csatlakozhatunk a szerző azon sommás kijelentéséhez, mely szerint különféle kísérleteket követően (social ingineering, közös ideológia mellett művelt kritikai szociológia) „Mára visszatértek (a szociológusok) egy, a diszciplínánk történetének jobban megfelelő, pluralizmushoz. Egy bizakodóbb és ideológiai szenvedélyektől és illúzióktól mentesebb szociológiával van dolgunk. Így aztán komolyan feltehetjük a következő kérdést: sajnálnunk kell e sokféleséget? Melyre ugyanolyan komolysággal válaszolhatunk nemmel” (Boudon, 1997:6).

Kétségtelenül a szociológia történetében mindig jelen volt a vágy, hogy a szociológiát „paradigmatikussá” tegyék; miért? Először is mert, könnyebb, ha nem kell választani, nem könnyű minden esetben kiválasztani a megfelelőbb paradigmát, másodsor, mert tévesen a paradigmákat igazaknak véltük (véljük), a valóság reális leírásainak, úgy ahogyan a valóság van. Jó példáját mutatja ennek *Gerhard Lenski*, aki Popper falszifikációs eljárását szeretné a versengő szociológiai elméletek számának csökkentésére alkalmazni, úgymond kizárni azokat, melyek nem falszifikálhatók. Erről írja: „Szerencsétlenségünkre manapság, nagyon sok dolog, mi makróelméletnek van elkönyvelve a szociológiában, három hibát tartalmaz. Ezért önti el e területet a versengő elméletek oly nagy száma: közülük nagyon kevés kizárható, mert kevés közülük igazán *falszifikálható*” (Lenski, 1988:166). Hozzá hasonlóan sok szociológus – amennyiben egyidőben több paradigma működik, mint a jelenben is krízisről beszél. „Az én nézetemben ... a szociológia akkor kerül válságos szakaszba, amikor azt hiszi magáról, hogy elérte a normál tudomány állapotát és egyetlen paradigma vezeti”. Thomas Kuhn paradigmaelméletéből kiindulva, a normál tudomány lényege, hogy a tudós közösség ilyen „boldog állapotában” „egyetlen” paradigmában dolgozik, nos ez a szociológiát soha nem jellemezte. Ha a paradigma azt jelenti, hogy: bármilyen tudományos eljárást követve vagy bármilyen témát kutatva egy kevés számú alapelvből indulunk ki, melyeket adottaknak tekintünk, akkor a szociológia legjobb esetben is pre-paradigmatikus szakaszát éli. Ha megpróbálnánk a szociológia esetében felvázolni azokat az alapelveket, melyek e diszciplínát meghatározzák, végtelenül sokféle paradigmát kellene, hogy leírjunk. Következésképpen lehetetlen megegyezésre jutni afelől, hogy melyek ezek az alapelvek és paradigmák. Jó esetben is csak „néhányat” írhatnánk le.

Az erdélyi magyar szociológia hagyományáról szólva első állításom, hogy „*könnyű örökséggel*” állunk szemben, abban az értelemben, hogy legalábbis ez idő tájt, nincs egy jól ki- és feldolgozott szociológiai hagyomány és főként nincs egy „nagy hagyomány”, mely szinte kötelező erővel nehezedne az utódokra. Arra gondolok, hogy, amit ilyen hagyományként beazonosítunk és artikulálunk a jövőben, az válik „hagyománnyá”, de ugyanakkor szinte bármely szociológiai paradigmának, elméletnek, irányzatnak, stb. Másfelől közelítve – szigorúbb mércét alkalmazva a „hagyomány” definíciója iránt – azt is mondhatnám: nem tradíciója csupán előzményei vannak az erdélyi magyar szociológiának. A szociológiával kapcsolatban különösen érdekes lehet előzményekről és tradícióról elmélkedni, hiszen magának a diszciplínának a történetében többször és többféleképpen felvetődik a kérdés mikor ér véget az előzmény és mikor kezdődik a tradíció (vö. Némedi, 1996) a szociológia általános történetében.

Ha igaz, hogy a paradigmák, a nagy és erős kötelező erővel bíró tudományos elméletek, kutatási módszerek valójában csak képviselőik „elhalásával” szűnnek meg, mint azt *Feyerabend* fel-

tételezi, akkor bármilyen újszerű irányzatnak jó esélye van arra, hogy megjelenjen, kifejlődjön és akár dominánssá váljon az erdélyi magyar szociológiában. A hagyomány sokszor igen kínos helyzetbe hoz, hiszen azt sugallja, sőt követeli, hogy: „Valaki vagy részt vesz ezekben a (tudományos) hagyományokban (ha befogadják), vagy elhallgat – soha többet nem szónokol úgy, mint ha diákokat okítana egy osztályteremben.” (Feyerabend, 1994,30)

A „könnyű hagyományt” tapasztalva sem vonatkoztathatunk el attól, hogy egyfelől egy *kis-(marginális) tudományról beszélünk, melynek lehetőségei igen korlátozottak*. Ugyanakkor igen fontos látnunk, hogy legkevesebb három olyan keretfeltétel, hármas kötés ölelésében kell feltárni, kialakítani és továbbgondolni azt, amit erdélyi magyar szociológiának nevez(het)ünk. Ezért is jellemző, hogy többféle formában professzionalizálódik, intézményesül a tudomány és a társadalom-kutatás is. A figyelembe vett tényezők, a kötődések és korlátok nem feltétlen időrendi előzményekként, hanem inkább szinkron struktúráként határozzák meg az társadalomtudományaink habitusát, identitását. Az első kötés az egyfelől nyelvi/kulturális (nemzeti) és másfelől anyagi kötődés a *magyarországi kultúrához, tudományosságához, támogatási forrásokhoz* kapcsolja. A második kötődés a *román tudományosság*hoz kapcsolja az itt kialakuló, működő magyar társadalomtudományokat. Ez esetben intézményes/strukturális/anyagi és szervezési kapcsolódásról, vagyis kevésbé eszmei vagy kulturális jellegű a kapcsolat, ennek okairól lesz még alkalom szólni. Harmadrészt az erdélyi magyar társadalomtudományok nem vonatkoztathatók el a globalizálódásnak e téren érzékelhető hatásaitól. A tudományosság minden esetben globális szempontokat tekint, hiszen „egyetemes igazságok” feltárására törekszik, mértéke az egyetemesség, számunkra viszont nem lényegtelen, hogy ezen immanens elvárásokhoz való alkalmazkodás milyen sajátos feltételek közepette nyilvánul meg esetünkben. Itt csak arra a jelenségre fogok némelyest kitérni, ami a kelet-közép-európai társadalomtudományosság számára globális kihívásként jelentkezett/ik és amit magyarországi szociológusok *sajátos fajta „gyarmatosításként”* értelmeztek.

A romániai magyar társadalom-tudományos mezőny köztes helyet foglal el, egyfelől a román-másfelől a magyar- és harmadrésről a nemzetközi mezőny keresztmetszetében helyezkedik el. Viszonya mindenik vonatkozásban ambivalens, a lokusz, melyet magának kialakít(hat) jól kifejezi magának a tudománynak a jellemző paradigmáját, kételyeit és törekvéseit egyaránt.

A román szociológiai mezőnyhöz való kapcsolódást nehezíti, hogy azt továbbra is az a „generáció” uralja, mely egyfelől a protokronizmus megszállottjaként, hajlandó volt a szociológiát a Ceausescu-féle nacionalista kommunizmus szolgálatába állítani. (Verdery, 1994:119-205). Jellemzője ennek az álláspontnak „a román rendkívüliség” silány szociológiai igazolás-apparátusának továbbéltetése mellett az elzárkózás, az összehasonlító kutatásoktól való félelem és elzárkózás. Az intellektuális elit – köztük mintegy vezető helyen a román szociológus-társadalom hangadói – protokronista szellemisége az izolacionalizmusnak kedvez. Miközben „tagadják a lemaradottság tényét”, el sem kezdhetik „a felzárkózást a nyitást és párbeszédet a nyugati társadalom-tudományokkal” – írja találóan Mungiu-Pippidi (2002). A kapcsolódó problémákat és dilemmákat a Kiss-Sólyom szerzőpáros jól világítja meg amikor ennek dimenzióit a „hagyományhoz” való viszonyulás problematikusságában és egyben a nyugati szociológiához való kapcsolódás „sajátos” protokronista szellemiségében jelöli ki (Kiss, Sólyom, 2002:119-159). A kevés autochton kritikai írás közül Sorin Antohi bevezetője az egyik legfontosabb (Antohi, 2000), melyben az akadémiai élet, azaz a szociológia-társadalomtudományok professzionalizálódásának visszasságait elemzi, kellő kritikai (önkritikai) éllel. Ugyancsak itt találunk egy optimista hangot a jövő szociológus-generáció fellépésével kapcsolatosan, mely nemzedék elszabadulhat

a rosszul értelmezett hagyomány-tisztelettől és megtalálhatja útját a nemzetközi tudományos kutatáshoz és közösséghez.

Nem áll szándékomban megismételni a jelzett szerzők álláspontját csak arra figyelmeztetnék segítségükkel, hogy az éppen csak kibontakozó erdélyi magyar társadalomtudományos mezőnynek a román társadalomtudományos mezőnyhöz való csatlakoztatása több ponton problematikus, sőt sok esetben lehetetlen vagy legalábbis nem kívánatos.

Először talán arra kell figyelmeznünk itt, hogy egy bizonytalan (jól jelzi ezt többek között a szociológusok úgynevezett „szekus-botrányát” övező hallgatás, a maga útját („hivatását”) kereső, de ugyanakkor az igazi tisztázások elöl egyelőre még elzárkózó társadalom-tudományos életbe bekapcsolódni önmagában is képtelenség. Különösen az, ha a román értelmiségi elit domináns diskurzusa egyenesen ellene fordul minden kisebbségi (magyar) öndefiníciós kísérletnek, ki-provokálva a szembenállás attitűdjét. (Érdeemes hitelt adni Tamás Gáspár Miklós elemzésének. TGM azt fejtegeti, hogy a román értelmiségi elit egyik alapproblémája, hogy képtelen szembenézni azzal, hogy a „román nacionálbolszvizmus hazai termék volt, és legalább annyira fasiszta (ha nem inkább), mint „kommunista”” (Tamás Gáspár, 2000).

Aztán, a kisebbségi elit (köztük a társadalomtudósok is) a szembenállás diskurzusának az ismerői, nehezen mondanak le erről és továbbra is úgy érzik: az integrálódás a román akadémiai életbe (lásd. egész magyar egyetem-problematikát) kényszerbetagolódás. Minduntalan alternatív, illetve Magyarországon záródó körökben gondolkodnak, oda szeretnék kapcsolni, lehorgonyozni az itteni magyar szociológiát, néprajzot, történelmet, nyelvtudományt stb.

Itt jutunk el a magyarországi tudományos mezőnyhöz való kapcsoltság/csatlakozás ugyancsak dilemmatikus kérdésköréhez. Ezzel kapcsolatban az a legalapvetőbb kérdés, hogy képes-e a magyarországi társadalom-tudományos intézményrendszer és nyilvánosság befogadni az ittenit, vagy valamiféle paternalisztikus és nem melleleg „kolonialista” álláspontra helyezkedik? Mind a beillesztésre, együttműködésre, mind pedig a kolonialista magatartásra van példa, viszont még nem alakult ki egy átfogó pattern, az ilyen típusú kapcsolatoknak nincs még bevett rutinja. Jó esetben a partnerség és a nyugati társadalomtudományok korrekt közvetítése a jellemző, és ebben a viszonylatban sokat nyer a romániai magyar társadalom-tudományos mezőny. Máskor viszont ez csupán be nem teljesült elvárás marad, főként az anyagi kiszolgáltatottságunk okán jelentkező kényszer alárendelődés jelensége mutatja ezt. Másik jellemző vonás ebben az egyenlőtlen kapcsolatban az „agyelszívás”, mely szegényebbé teszi az itteni mezőnyt (ez jórészt spontán és organikus folyamat, de tény jellegén ez mit sem változtat).

Igaza van azoknak, akik a tudományág „gyengeségét” abban látják, hogy annak fejlődését nem segíti egy jól strukturált tudományos közvélemény, nincsenek a megmérettetésnek, a kritikának kialakult struktúrái, intézményei. Maga a közbeszéd vagy ignorálja vagy pedig hozzá nem értő módon gyakorol „megsemmisítő” kritikát a társadalom-tudományos teljesítmények fölött.

Mint szociológus nem titkolhatom, hogy a szociológiai képzelet, és gondolkodás, azaz a szociológiai diskurzus dominanciáját tartanám kívánatosnak társadalmunkban. Ez, mint Kuczi Tibor (1997) elemzése mutatja, egyszer már igen jó szolgálatot tett, akkor, amikor a hetvenes évektől kezdődően bekövetkezett Magyarországon és ezzel igen sajátos és fontos szerepet játszott a pártállam ideológiai dominanciájának megtörésében, legalábbis a nyilvánosság területén. Nos, még konkrétan arra, gondolok, hogy esetünkben (itt Romániában, és ezen belül a romániai ma-

gyar nyilvánosságban), hic et nunc, arra kellene törekedjünk, hogy a politikai és az intellektuális nyilvánosságot mindenestől uraló történelmi (a legtöbbször persze csak historizáló) diskurzust, a szociológia nyelvével váltsuk fel. Ne a politikai/történelmi szöveg és beszéd legyen a diskurzus „kerete” (van dijki értelemben), az episztéma – Foucault-val szólva – , hanem a szociológia, amihez képest a politika nyelvezetei csupán paradigmatis, azaz episztemológiai értelemben, alárendelt és részdiskurzusai legyenek a szociológiainak.

Nem kis felelősséggel jár ennek vállalása, hiszen mint Bourdieu írja, ez egyben alapvető intellektuális dilemma elé állítja az egyént: „Ellentmondásos lény az intellektüel. Szabatos képet csak akkor alkothatunk róla, ha megkérdőjelezzük a tiszta kultúra és az elkötelezettség klasszikus szembeállítását, mely csak egy az értelmiség önmagáról alkotott hamis képei közül”. De ebben az elkötelezettség- autonómia ellentmondásában is irányt mutathat a „szociológiai-ész”. Ismét Bourdieu-val szólva: „A kulturális alkotás egy-egy területén léteznek tárgyilagos eszközök – így a szociológia –, melyek azáltal, hogy mindig kifejezik az egyes intellektuelek vagy az értelmiség mint csoport érdekeit, lehetőséget adnak nekik, hogy felismerjék cselekedeteik, érdekeik és ellenérdekeik, valamint az ellenérdekekben megnyilvánuló érdekeik alapelveit” (Bourdieu, 1997).

Hogy az értelmiségi nyilvánosság újabkori szerkezetváltozása-, nyelvezetének átalakulása bekövetkezhessen, az annak is függvénye, hogy mennyi, a szociológia nyelvét beszélő egyén él egy társadalomban. Annak, hogy értjük-e bár mi, akik szociológusok vagyunk, vagy azoknak gondoljuk magunkat, e diszciplína nyelvét. A tapasztalat az, hogy ez nem így van a jelenben, de remélem, így lesz a jövőben.

FORRÁSJEGYZÉK

- Alexander, C. Jeffrey (1996) *Szociológiaelmélet a II. Világháború után*. Budapest: Balassi Kiadó
- Antohei, Sorin (1999) „Generația 2000: contextul și promisiunile unui debut” („A 2000-es nemzedék: egy debut kontextusa és ígéretei”) In Chelcea, Septimiu (szerk.) (1999) *România profundă în comunism: dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana (România a kommunizmusban: önzonosság dilemmák, helytörténet és második gazdaság Sântanán)* Bukarest: Nemira
- Aron, Raymond (1987, eredeti: 1967) *Les etapes de la pensée sociologique*. Paris: Gallimard,
- Bakk Miklós és mtsai (2002) „Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében” In Tánzos Vilmos, Tőkés Gyöngyvér (szerk.) *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*. I. kötet, Kolozsvár: Scientia Kiadó
- Barth, Fredrik (1969) „Introduction” In *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference* Boston: Little, Brown and Co.
- Berger, Peter L. (1963) *Invitation to Sociology*. New York: Anchor Books
- Boudon, Raymond (1988) „Will Sociology ever be a normal science?” In *Theory and Society*. 17, 747-771
- Boudon, Raymond (1997) „Introducere” („Bevezető”) In Boudon, Raymond (szerk.) *Tratat de Sociologie (Szociológiai Értekezés)* Bukarest: Humanitas
- Bourdieu, Pierre (1997) „Az egyetemesség szószólói” In *Magyar Lettre Internationale*
- Csepeli György, Örkény Antal, Schappele, Kim Lane (1997a) „Kelet és Nyugat között. A Kelet-európai társadalomtudomány szerzett immunhiányos betegségének tünetei” In *Replika*. 33-34
- Csepeli György, Örkény Antal, Schappele, Kim Lane (1997b) „Válasz bírálóinknak (és támogatóinknak)” In *Replika*. 33-34
- Csepeli György, Örkény Antal, Schappele, Kim Lane (1996) „Acquired Immune Deficiency Syndrome in Social Science in Eastern Europe. The Colonization of East European Social Science” In *Replika*. 1.
- Feyerabend, Paul (1994) „A tudomány egy szabad társadalomban” (részlet) In *Replika*. 13-14. Június, 27-32
- Foucault, Michel (1973) *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books
- Fuller, Steve (2001) „Looking for Sociology after 11 September” In *Sociological Research Online*. 17.10.
- Fuller, Steve (2002) „Will Sociology find some New Concepts before the US finds Osama bin Laden?” *Sociological Research Online*. 28. 2.
- Geertz, Clifford (1994) „Sűrű leírás” In *Az értelmezés hatalma* In Budapest: Századvég
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press.
- Kása Zoltán-kolumbán József (2002) „Erdélyi magyar matematikusok kutatásai. 1990-2001” In Tánzos Vilmos-Tőkés Gyöngyvér (szerk.) *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*, II. kötet Kolozsvár: Scientia Kiadó

- Kiss Tamás, Sólyom Andrea (2002) „Regionális ellentétek és a központ hangjai. A román szociológia helye és helyzete a kilencvenes években” In *Mi újság a kelet-Közép Európai szociológiában?* Budapest: Teleki László Alapítvány
- Kuczi Tibor (1992) „Szociológia, Ideológia, Közbeszéd” In *Scientia Humana*. Budapest, 11-112.
- Lenski, Gerhard (1988) „Rethinking Macrosociological Theory” In *American Sociological Review*. Vol. 53. Issue 2 (Apr.) 163-171.
- Magyari Nándor László (1987) „Fellazult társadalomtudomány, avagy új paradigma” In *Korunk*. 6,7
- Mikó Imre (1998) *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár
- Mills, C. Wright (1959) *The Sociological Imagination*. New York: Oxford University Press
- Mungiu-Pippidi, Alina (2002) „Cultura politică a elitei intelectuale românești (V)” („A román értelmiségi elit politikai kultúrája”) In *Rev. 22*. XIII évfolyam (627). 11
- Némédi Dénes (1996) „Minek a történet?” In *Replika*. 23-24
- Péntek János (2002) „Örökség és kihívás. Az erdélyi magyar nyelvtudomány a század- és ezredfordulón” In Tánzos Vilmos-Tőkés Gyöngyvér (szerk.) *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*, I. kötet. Kolozsvár: Scientia Kiadó
- Roth Endre (2000) *Nacionalizmus vagy demokratizmus?* Marosvásárhely: Pro Európa
- Roth Endre (2002) „Magyar szociológiai kutatások Erdélyben, 1990-2001” In Tánzos Vilmos-Tőkés Gyöngyvér (szerk.) *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990-2001 közötti eredményeiről*. I. kötet, Kolozsvár: Scientia Kiadó
- Sapir, Edward (1958) „The Status of Linguistics as a Science” In: Mandelbaum, D.G. (szerk.) *Culture, Language and Personality* Berkeley: California University Press
- Tamás Gáspár Miklós (2000) „Levél román barátainak” In *Élet és Irodalom*. XLIV évf. 50.
- Tőkés Rudolf (1998) „Tranzitológia – ítélet és előítélet” In *Beszélő*. 1
- Verdery, Katherine (1994) *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu (Megalkuvás és ellenállás. A román kultúra Ceaușescu idejében)*. Bukarest: Humanitas
- Verdery, Katherine (1998) *Nationalism and National Sentiment in Postsocialist Romania, In What Was Socialism, and What Comes Next?* Princeton University Press
- Wolf, R. Eric (1995) *Európa és a történelem nélküli népek* Budapest: Akadémiai-Osiris-Századvég